

ПРОТОКОЛ ПУБЛІЧНОЇ СЛУЖБИ В УКРАЇНІ: КОНЦЕПТУАЛЬНІ ТА НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ

В статті уточнено поняття протоколу публічної служби, визначено перелік основних нормативно-правових актів, які регулюють протокольне забезпечення публічної служби в Україні, розглянуто основні проблемні питання в руслі досліджуваної тематики та надані пропозиції щодо їх вирішення.

Ключові слова: публічна служба, протокол, офіційний захід, Державний Протокол та Церемоніал України.

✎ У процесах державотворення, демократизації та формування громадянського суспільства, що відбуваються в Україні на сучасному історичному етапі, особливого значення набувають проблеми формування загальної системи державного управління та місцевого самоврядування, її окремих інституцій та діяльності посадових осіб, та висуваються нові вимоги до їх функціонування. Якщо у західних країнах розвинутої демократії ці інститути створювалися і еволюціонували протягом століть, в Україні з певних історичних причин такого практичного досвіду бракує. Зв'язку з цим деякі аспекти функціонування органів державного управління і місцевого самоврядування залишаються недостатньо чи неґрунтовно вивченими, чи не мають необхідного нормативно-правового забезпечення.

Одним з таких аспектів, на наш погляд, є питання протоколу публічної служби. Актуальність цього питання зумовлена необхідністю забезпечення в процесі внутрішньодержавної та міжнародної офіційної комунікації додержання органами публічного управління загальноприйнятих міжнародних норм, правил та традицій організації офіційних заходів, удосконалення й оптимізації порядку проведення в Україні заходів протокольного характеру з метою подальшого розвитку внутрішніх та зовнішніх відносин держави і покращення ставлення до органів публічного управління як самих громадян, так і міжнародного співтовариства. Іншою стороною внутрішньодержавної та міжнародної офіційної комунікації є виникнення та становлення протоколу як інструменту нормативної регламентації соціальних відносин в процесі еволюції держави.

✎ Значущість проблеми протоколу публічної служби можна оцінити, проаналізувавши кількість наукових праць та розробок, у яких досліджуються питання теорії та практики офіційного протоколу. Поряд з роботами історичного плану, в яких досліджено окремі етапи історії формування інституту офіційного протоколу у країнах Європи (І. Алексєєв, А. Андрєєв, Ю. Борисов, Л. Брагіна, П. Гіро, А. Дубідур, Ж. Дютуї, Ж. Камбон, Е. Фукс та ін.), Росії (В. Бутомєєв, А. Лактіонов, А. Борунков, П. Лядов, В. Морозов, А. Сахаров, Л. Юзефович та ін.), України (О. Голенко, А. Зленко, І. Камінська, М. Кірсенко, В. Литвин, С. Лозинська, І. Овсій, Г. Руденко, Д. Табачник та ін.), окремо виділяються дослідження, в яких церемоніал і протокол вивчаються як феномени соціокультурного порядку (А. Байбурін, Г. Гірц, П. Гуревич, Л. Іонін, Ф. Конфорд, А. Редкліфф-Браун, У. Робертсон, Т. Роззак, Л. Топорков та ін.). Знакова природа цього яви-

5. Мамрош М. Інституалізація повноважень органів державного управління як фактор становлення соціально-організованої економіки // Інноваційна економіка. – 2010. – С. 301–304. / Режим доступу: http://www.nbuu.gov.ua/portal/Soc_Gum/inek/2010_3/301.pdf

6. Bovens M. The Quest for Responsibility: accountability and citizenship in Complex organizations. – Cambridge: Cambridge U.P., 1998. – 252 p.

7. Caiden G. The problem of ensuring the public accountability of public officials / In Jabbara J., Dwivedi O. (eds.) Public Service Accountability: A Comparative Perspective. – West Hartford, Conn.: Kumarian, 1989. – 273 p.

8. Davis K., Blomstrom R. L. Concepts and Policy Issues: Environment and Responsibility. – New York: McGraw-Hill, 1980. – 243 p.

9. Denhardt R.B., Denhardt J. V. The new public service: Serving rather than steering // Public Administration Review. – № 60 (6). – 2000. – P. 549–559

10. Finer H. Administrative Responsibility in Democratic Government // Public Administration Review. – № 1 (4). – 1941. – С. 335–350.

11. Fitch G. H. Achieving corporate social responsibility // Academy of Management Review. – № 1(1). – 1976. – P. 38.

12. Fox T., Ward H., Howard B. Public Sector Roles in Strengthening Corporate Social Responsibility: A Baseline Study. – Washington, DC: World Bank, 2002. – 164 p.

13. Friedrich C.J. Public Policy and the Nature of Administrative Responsibility / In Public Policy: A Yearbook of the Graduate School of Public Administration, edited by C. J. Friedrich and E. S. Mason. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1940. – 276 p.

14. Jabbara J., Dwivedi O. Public Service Accountability: A Comparative Perspective. – West Hartford, Conn.: Kumarian, 1989. – 273 p.

15. Joseph E. A New Business Agenda for Government. – London: Institute for Public Policy Research, 2003. – 154 p.

16. Kearney R. C., Chandan S. Professionalism and Bureaucratic Responsiveness: Conflict or Compatibility? // Public Administration Review. – № 48 (1). – 1988. – P. 571–579.

17. Metcalfe L. Accountability and effectiveness: designing the rules of the accounting game / Conference on Accounting for the New Public Management, Venice, 17-19 September. – 1998. – P. 3-5.

18. Pawłowska A. Reconceptualizing Political Accountability // International Political Science Review. – 1998. – № 4. – P. 391–397.

19. Romzek B., Dubnik M. Accountability in the public sector: lessons from the Challenger tragedy // Public Administration Review. – № 47 (3). – 1987. – P. 227–238.

20. Słownik języka polskiego. – PWN: Wydawnictwo Naukowe PWN SA, 2004 / Режим доступу: <http://sjp.pwn.pl>.

21. Starke L. The five stages of corporate moral development / In The New Paradigm in Business: Emerging Strategies for Leadership and Organizational Change (eds. Ray, M. and Rinzler, A.) by the World Business Academy. – New York: Jeremy P. Tarcher, 1989. – P. 203–204.

22. Stone B. Administrative accountability in the «Westminster democracies: towards a new conceptual framework // Governance. – № 8 (4). – 1995. – P. 505–526.

ща виявлена та розкрита в роботах із семіотики культури (Р. Барт, Д. Ліхачов, Ю. Лотман, М. Еліаде, Г. Крейдлін, Е. Сепір, Л. Уайт, Т. Цив'ян та ін.). Однак найчисельніша група джерел з даної проблематики представлена публікаціями, в яких висвітлено прикладні аспекти сучасної протокольної практики як форми офіційної комунікації у сфері міжнародних відносин. Поряд з вагомим масивом довідкової літератури це, зокрема, роботи таких зарубіжних та вітчизняних фахівців з питань дипломатичного протоколу та етикету, як: А. Борунков, Дж. Вуд, Г. Данільчук, Р. Зарала, Ж. Камбон, Д. Левін, П. Лядов, Ф. Мартенс, Ж. Серре, Г. Нікольсон, Е. Сатоу, В. Семенов, Ф. Сутирин, В. Улахович, Р. Фельтхем, Л. Васильєва-Чекаленко, В. Головченко, Б. Гуменюк, В. Матвієнко, Г. Руденко, О. Щерба та ін. Знайомство з роботами вищезазначених авторів дозволяє відмітити, що в переважній більшості випадків у фаховій літературі офіційний протокол розглянуто в категоріях історії та теорії дипломатії та представлено як допоміжний інструмент вирішення питань зовнішньої політики [5]. Необхідно відзначити, що в Україні окремий напрям у вивченні офіційного протоколу розробляється Е. Мамонтовою, в чисельних працях якої вперше велика увага приділяється державному протоколу та церемоніалу як символічному інструменту забезпечення процесу публічної комунікації, його витокам, структурі та нормативно-організаційним засадам.

Аналіз джерел свідчить про небагату кількість напрацювань, які б висвітлювали нормативно-правові засади протоколу зокрема публічної служби та можливі шляхи їх вдосконалення та оптимізації [5].

У зв'язку з цим, метою статті є спроба уточнити поняття протоколу публічної служби, визначити та проаналізувати основні нормативно-правові акти, які регулюють протокольне забезпечення публічної служби та вказати на основні проблемні питання в руслі досліджуваної тематики.

Протокол – (з грецького Прῶτο – перший, κολάω – клеїти) – перший лист, приклеєний до свитку папірусу чи нотаріального документа, на якому була написана дата. В такому сенсі поняття «протокол» використовується для визначення виконаного в певному форматі запису, що фіксує події, що сталися (або що відбуваються в даний момент). Сучасне розуміння терміну «протокол» відноситься до практики перших англійських парламентів середини XVI ст.

Протокол бачили як кодекс правил, який приписує суворе дотримання етикету (правил або процедур, яких вимагає правильне виховання чи наказує влада, для дотримання в громадському або офіційному житті) та старшинству (розуміється як переважне право на почесності, церемоніальні або формальні переваги). Ми розглядаємо протокол як культурологічне обумовлений звід правил, традицій та умовностей, що склався історично, відповідно до якого регламентується і регулюється порядок підготовки та проведення заходів на різних рівнях.

У кожній окремій країні модель протоколу публічної служби є результатом адаптації загальноприйнятих стандартів міжнародної протокольної практики до національного церемоніального звичаю та їх узгодження із прийнятими у країні нормами етикету офіційного спілкування.

Згідно з Постановою Кабінету Міністрів України від 08 грудня 2009 р. № 1337 «Про затвердження Порядку передачі подарунків, отриманих під час проведення офіційних заходів» (для цілей цього Порядку) під терміном «офіційний захід» розуміється протокольний захід міжнародного, державного чи місцевого рівня, проведений

за участю посадових осіб органів, або захід, що відбувся у зв'язку з виконанням службових обов'язків зазначених осіб, з урахуванням загальноприйнятих міжнародних норм, правил і традицій, а також національних традицій України [2].

Багато авторів використовують словосполучення «дипломатичний протокол», що, на наш погляд, змістовно відрізняється від поняття «протокол публічної служби» і потребує розведення понять «державний протокол», «дипломатичний протокол» та «протокол публічної служби».

Відповідно до п.15 ч. 1 ст. 3 Кодексу адміністративного судочинства України публічна служба – це діяльність на державних політичних посадах, професійна діяльність суддів, прокурорів, військова служба, альтернативна (невійськова) служба, дипломатична служба, інша державна служба, служба в органах влади Автономної Республіки Крим, органах місцевого самоврядування [1].

Згідно з зазначеним вище поняття публічної служби охоплює різні види діяльності посадових та інших осіб, зокрема діяльність державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування на всіх рівнях. Але, на наш погляд, цей перелік не є конкретним і вичерпним та може викликати деякі суперечки при визначенні того чи іншого виду діяльності як публічної служби. Особливо це стосується поняття «діяльність на державних політичних посадах», яке сьогодні є темою багатьох наукових досліджень.

За невизначеності вичерпного переліку суб'єктів публічної служби, для вирішення питань, поставлених у дослідженні, нас найбільше буде цікавити нормативне забезпечення протоколу публічної служби в розрізі державної служби та служби в органах місцевого самоврядування, діяльність інших суб'єктів планується розглянути в подальших розробках.

Пункт 3 частини першої статті 106 Конституції України закріплює повноваження Президента України представляти державу в міжнародних відносинах, здійснювати керівництво зовнішньополітичною діяльністю держави, вести переговори та укладати міжнародні договори України. Відповідно до вищезазначеного пункту та з метою забезпечення додержання загальноприйнятих міжнародних норм, правил, традицій організації офіційних заходів, удосконалення й оптимізації порядку проведення в Україні заходів протокольного і церемоніального характеру Указом Президента України від 22.08.2002 р. № 746/2002 затверджено Положення про Державний Протокол та Церемоніал України [3]. Відповідно до загальних положень Указу (розділ I) Державний Протокол та Церемоніал України – це сукупність вимог щодо забезпечення єдиного порядку проведення офіційних заходів за участю: Президента України, Голови Верховної Ради України, Прем'єр-міністра України, міністра закордонних справ України, інших вищих посадових осіб України з урахуванням загальноприйнятих міжнародних норм, правил і традицій, а також національних традицій України.

Одним з чільних документів, що визначило ідеологічні та організаційні засади протокольної діяльності в Україні, стало «Положення про Міністерство закордонних справ України», затверджене Указом Президента від 3 квітня 1999 р. Відповідно до даного документа, суб'єктом реалізації державного протоколу у сфері забезпечення зовнішніх зносин України з іноземними державами та міжнародними організаціями було призначено МЗС України (п. 4. підпункт 17) [6]. Поряд з цим, додержання Державного Протоколу та Церемоніалу

України забезпечують структурні підрозділи з питань протоколу Адміністрації Президента України (Головне управління Державного Протоколу і Церемоніалу, яке координує заходи, здійснювані структурними підрозділами, нижчезазначених органів щодо забезпечення додержання вимог Положення про Державний Протокол та Церемоніал України), Апарату Верховної Ради України, Секретаріату Кабінету Міністрів України, а також інших органів виконавчої влади України, керівники яких можуть затверджувати на підставі цього положення необхідні методичні документи з питань додержання Державного Протоколу та Церемоніалу України з урахуванням особливостей функціонування відповідного органу.

Програми візитів та плани протокольного та організаційного забезпечення офіційних заходів, затверджені відповідно до Положення про Державний Протокол та Церемоніал України, є обов'язковими до виконання органами виконавчої влади. [3].

Процес матеріального забезпечення, підготовки, організації та проведення заходів зокрема за участю Президента України здійснюється Головним управлінням Державного Протоколу та Церемоніалу Адміністрації Президента України, яким розробляється план протокольного та організаційного забезпечення заходу та далі організовує його виконання [4].

Планом протокольного та організаційного забезпечення, наприклад, візиту, з урахуванням категорії візиту та складу його учасників передбачається: протокольне, організаційне та матеріально-технічне забезпечення місць проведення заходів за програмою; забезпечення додержання протокольного рівня заходів за програмою візиту та складу їх учасників від Української сторони; організація заходів безпеки та медичного обслуговування іноземної делегації; готельне та автотранспортне забезпечення іноземної делегації; додержання порядку проходження прикордонного контролю та митних формальностей; виготовлення необхідної протокольної атрибутики та інформаційних матеріалів друкарським способом; придбання (виготовлення) та підготовка пам'ятних подарунків, сувенірів тощо [3].

На підставі таких планів, а також окремих замовлень профільних підрозділів Адміністрації Президента України Державне управління справами здійснює фінансове та матеріально-технічне забезпечення офіційних заходів за участю Президента України.

З метою упорядкування забезпечення заходів за участю вищих посадових осіб держави необхідною продукцією Розпорядженням Керівника Державного управління справами від 07.04.2006 № 135 затверджено Положення про забезпечення квітковою та сувенірною продукцією, протокольною атрибутикою офіційних і представницьких заходів, що проводяться за участю Президента України [4].

Якщо не занурюватися у нормативне забезпечення Державного протоколу, а звернути увагу на його реалізацію на регіональному та місцевому рівнях, то побачимо, що Положення про Державний Протокол та Церемоніал України є обов'язковим до виконання вищезазначеними вищими представницькими, допоміжними та виконавчими органами влади та не дає рекомендацій щодо додержання протоколу офіційних заходів на рівні органів місцевого самоврядування, в яких здебільшого не беруть участі вищі посадові особи України та інших держав.

Проаналізувавши стан нормативно-правового забезпечення протоколу публічної служби, ми можемо чітко визначити, що воно на сьогоднішньому етапі є фрагментарним. Більш розвинені та унормовані питання здійснення протоколу на рівні держави, зокрема про-

токольні заходи за участю Президента України та вищих посадових осіб країни.

Особливо треба звернути увагу на відсутність типових документів з регулювання протокольної діяльності на рівні органів місцевого самоврядування, які здійснюють цю діяльність згідно з розробленими різних за структурою та змістом положень чи інструкцій, затверджених виконкомами, радами або взагалі керуючими цим напрямом діяльності заступниками голів рад.

В таких положеннях та інструкціях частіше за все не прописано саме зміст діяльності щодо підготовки та проведення протокольних заходів та питання, які повинні регулювати витрачання бюджетних коштів для їх забезпечення.

✎ Підбиваючи підсумки, треба зауважити, що незважаючи на певні успіхи, досягнуті українською державою на шляху становлення протоколу публічної служби, існує ціле коло питань, які потребують свого теоретичного та практичного опрацювання і визначають перспективи подальших досліджень.

Так, розширення міжнародних контактів українських регіонів та міст, активізація транскордонного співробітництва потребують певного оновлення деяких принципів та засад функціонування протокольних служб України, зокрема здійснення протокольних заходів органами місцевого самоврядування, на предмет координованості їх дій, розповсюдження повноважень, порядку фінансування та посилення професійної підготовки службовців, також, на наш погляд, необхідно надати наступні пропозиції щодо першочергових заходів з унормування протоколу публічної служби:

- розробити перелік, скласти схему та вказати особливості взаємозв'язків органів публічної служби всіх рівнів, які здійснюють протокольну діяльність в Україні,
- дати чітке визначення протоколу публічної служби,
- проаналізувати зміст протокольної роботи в сучасних органах публічної служби,
- вдосконалити нормативне забезпечення протокольної діяльності органів місцевого самоврядування,
- розглянути можливість участі у вдосконаленні протокольних заходів органами міського самоврядування громадськості;
- розробити типові нормативні документи щодо планування, підготовки та проведення протокольних заходів органами місцевого самоврядування та ін.

Це дозволить підвищити ефективність використання бюджетних коштів та результативність проведення протокольних заходів, покращити рівень міжнародних зв'язків на місцевому та регіональному рівнях та відношення громадськості до органів публічного управління.

Література.

1. Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 р. № 2747-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2747-15&p=1316000448286121>.
2. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку передачі подарунків, отриманих під час проведення офіційних заходів» від 08 грудня 2009 р. №1337 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1337-2009-%EF>.
3. Указ Президента України «Про Державний Протокол та Церемоніал України» від 22.08.2002 р. № 746/2002 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=746%2F2002>.

4. Сайт Державне управління справами. Обґрунтування застосування процедури закупівлі в одного учасника – Режим доступу: <http://www.dus.gov.ua/8.768.0.0.1.0.phtml>.

5. Мамонтова Е. Протокол та церемоніал як культурно-цивілізаційні форми та моделі соціальної поведінки: витоки, еволюція, сутність / Елла Мамонтова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Аpdu_o/2009_2/R_1/Mamontova.pdf.

6. Мамонтова Е. Формування правової основи вітчизняної протокольної практики: символічний аспект / Елла Мамонтова // Збірник наукових праць «Гілея»: науковий вісник (2010) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileya/2010_42/index.html.

Д., Калінкіна М.Ю., Капська А.Й., Кравчук С.Л., Оржеховська В.М., Орос О.Б., Петрочко Ж.В., Руднева О.М., Сафонова Т.Я., Синягіна Н.Ю., Сулімова С., Трубавіна І.М., Тюріна В.О., Хархан О.М. та ін.

↗ Аналіз наукової літератури показав, що незважаючи на наявність різноаспектних та багатопланових досліджень у зазначеній сфері, проблематика насильства в сім'ї щодо дітей у контексті реалізації державної політики щодо дітей в Україні та розробки механізмів державного управління з питань запобігання цьому явищу є малодослідженою.

↗ Метою статті є розгляд проблем насильства в сім'ї та жорстокого поводження з дітьми у галузі державного управління та виокремлення основних чинників та наслідків цього явища, які необхідно враховувати в державно-управлінській діяльності у процесі реалізації державної політики щодо дітей в Україні.

↗ Право дітей в Україні на захист від усіх форм насильства гарантується ст. 28, 52 Конституції України, відповідно до яких ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню [1]. У ст. 150 Сімейного кодексу України (від 10.01.2002 р. № 2947-III) визначено відносно нову юридичну норму: «Забороняються фізичні покарання дитини батьками, а також застосування ними інших видів покарань, які принижують людську гідність дитини» [3].

Ст. 10 Закону України «Про охорону дитинства» (від 26.04.2001 р. № 2402-III) встановлює, що «кожній дитині гарантується право на свободу, особисту недоторканість та захист гідності» [4]. Право дітей на захист від жорстокого ставлення та усіх форм насильства в сім'ї регулює Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» (від 15.11.2001 р. № 2789-III) [5]. Покарання за злочини проти дітей передбачені Кримінальним Кодексом України (від 05.04.2001 р. № 2341-III) [2]. Важливим є Закон України «Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми» (від 21.09.2010 р. № 2530-VI) [6].

Механізм правового захисту дітей від насильства в сім'ї у галузі державного управління визначено Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку розгляду заяв та повідомлень про вчинення насильства в сім'ї або реальну його загрозу» (від 26.04.2003 р. № 616) [7].

Координацію та контроль за діяльністю щодо здійснення соціального захисту дітей від жорстокого поводження та насильства в сім'ї покладено на служби у справах дітей, які діють спільно з центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, управліннями (відділами) сім'ї та молоді органами внутрішніх справ, опіки та піклування, освіти і науки, охорони здоров'я тощо. Безпосередньо з дітьми, які потерпіли від жорстокого поводження, насильства в сім'ї працюють центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді [4; 7].

Зазначимо, що часто більшість потерпілих, а це в основному жінки з дітьми або діти, не звертаються до органів державної влади за захистом своїх прав, оскільки втратили будь-яку надію на допомогу. Часто інформація щодо проявів насильства в сім'ї не стає доступною для органів державної влади, які володіють відповідними повноваженнями у цій сфері через почуття сорому, а також традицій, що стримують жінок і дітей від публічного визнання фактів насильства. Окрім того, в Україні правоохоронні органи зазвичай часто утримуються від втручання в сімейні стосунки. Має місце економічний аспект, оскільки адмінвідповідальність за насильство в

Мета

Вигляд основного матеріалу

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Постановка проблеми

УДК 347.63

Людмила Кривачук

ЧИННИКИ ТА НАСЛІДКИ НАСИЛЬСТВА В СІМ'Ї ТА ЖОРСТОКОГО ПОВОДЖЕННЯ З ДІТЬМИ У КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ЩОДО ДІТЕЙ В УКРАЇНІ

У статті розглянуто чинники та наслідки насильства в сім'ї та жорстокого поводження з дітьми у контексті державно-управлінської діяльності стосовно дітей, яка здійснюється у процесі реалізації державної політики щодо дітей в Україні. Автор обґрунтовує необхідність урахування чинників та наслідків насильства в сім'ї та жорстокого поводження з дітьми при розробці механізмів державного управління у цій сфері.

Ключові слова: діти, насильство, насильство в сім'ї щодо дітей, жорстоке поводження з дітьми, чинники насильства, наслідки насильства.

↗ Проблема насильства щодо дітей властива кожній країні світу, вона приймає найрізноманітніші форми і спостерігається у різних середовищах. Це явище не має географічних кордонів, воно існує серед усіх рас, класів, релігій та культур [12]. Останні документи про масштаби та вплив насильства щодо дітей, зокрема «Доповідь про насильство щодо дітей у світі» та «Доповідь про ситуацію в світі: насильство та його вплив на здоров'я», чітко вказують, що це дуже серйозна та вагома глобальна проблема [12; 13]. Тому світова спільнота визнає проблему насильства, жорстокого ставлення до дітей в сім'ї, як одну з найгостріших та найактуальніших проблем сучасності.

↗ Проблему насильства в сім'ї, жорстокого поводження з дітьми розглядали у своїх працях вітчизняні та зарубіжні науковці: Алексеєнко Т.М., Берковіц Л., Бова А.А., Волинець Л.С., Воронова Ю.В., Гетьман А.П., Гірфанов Р.М., Демоз Ллойд, Джилліген

© Кривачук Л.Ф., 2011.